

De waterhuishouding van een kindertehuis

Wat kunnen we hiervan leren?

Milja van Tielhof

KNW symposium *Zonder geschiedenis geen toekomst*, Tiel

28 september 2023

Het Aalmoezeniersweeshuis aan de Prinsengracht in Amsterdam

1666-1824:

**Tehuis voor vondelingen
en arme weeskinderen**

1836-2013:

Paleis van Justitie

2024:

5 sterren hotel

Het Aalmoezeniersweeshuis.

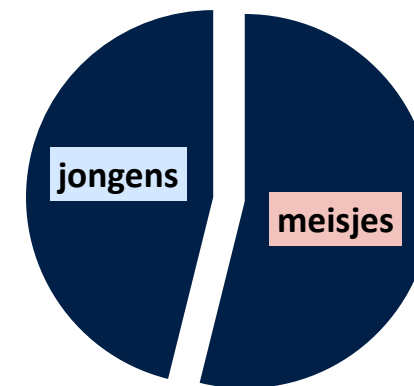
Handgekleurde ets door Jacob de Wit, Jan Punt en Cornelis Pronk, 1758.

Stadsarchief Amsterdam.

Het grootste weeshuis in de Republiek der Nederlanden

jaar	Kinderhuis meisjes 5- 10 jaar	Meisjeshuis	Kinderhuis jongens 5- 10 jaar	Jongenshuis	Totaal
1683					<u>1232</u>
1696	133	457	141	389	<u>1120</u>
1731	95	507	103	435	<u>1140</u>
1744	131	538	115	451	<u>1235</u>
1786	156	560	158	414	<u>1288</u>

Wie woonden in dit armenweeshuis?

Kinderen van ouders die geen burgerrecht hadden en niet tot een kerkgenootschap behoorden

Baby's die te vondeling waren gelegd

Kinderen die door hun ouders verlaten waren

Weesjongens op het Leidseplein, met vlieger.
Op de schouder het kenmerkende bandje.

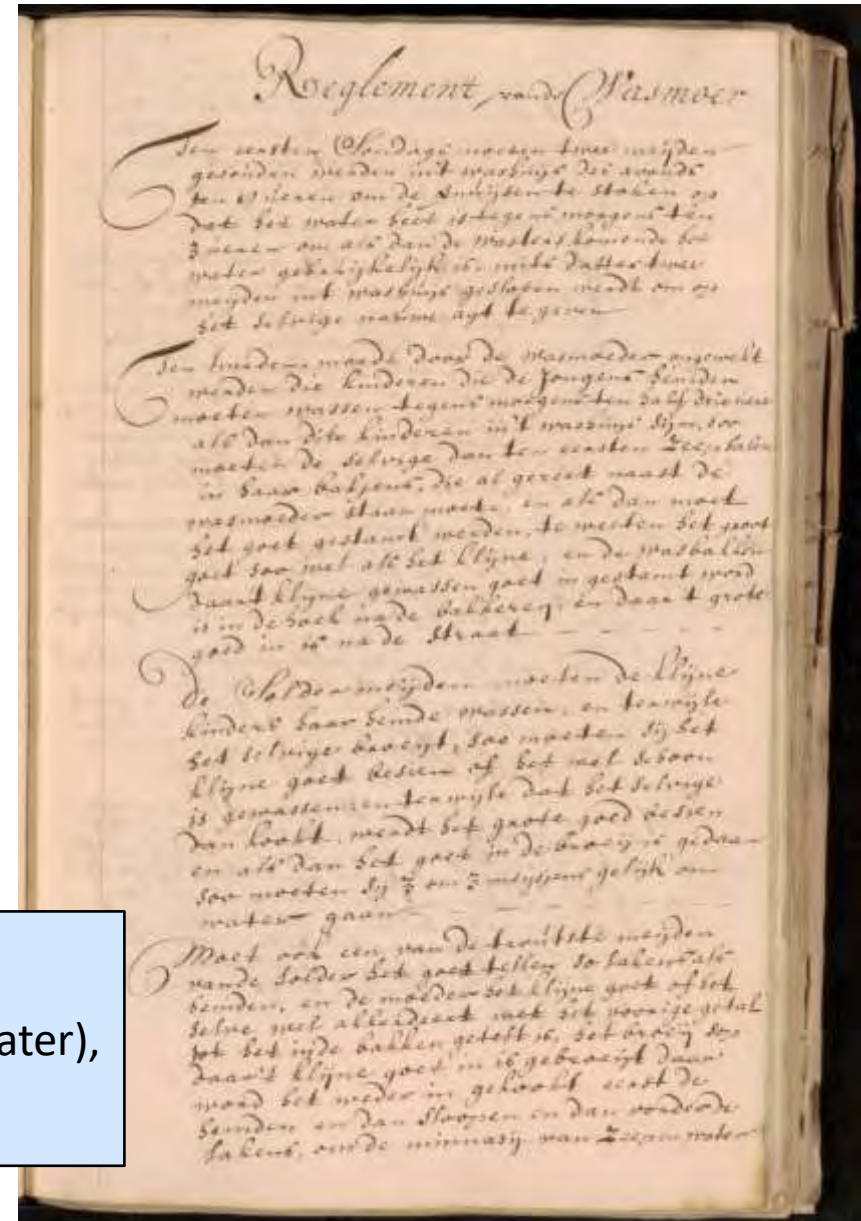
Tekening H.P. Schouten, 1779. Stadsarchief Amsterdam.

Watergebruik in het weeshuis

- Persoonlijke verzorging
- Wassen van kleding en beddengoed
- Voedselbereiding (veel erwten en bonen)
- Drinkwater
- Afwassen
- Schoonmaken
- Brandjes blussen

Bronnen: reglementen voor het personeel, financiële administratie (met aankoop van water), menu's, notulen van regenten

Persoonlijke verzorging

Het lichaam wassen met water is gevaarlijk:
zo min mogelijk doen!

De kinderen wisten dagelijks alleen handen
en gezicht, soms hun voeten, maar niet de
rest van het lichaam

Hoofdluis werd bestreden door de
luizenkam en door mutsjes te dragen

Ontluizen

Jan Victors, Het kleden der wezen, 1659-1660 (detail).
Amsterdam Museum.

Wassen van kleding

Overtuigingen:

Schoon linnengoed trekt het vuil uit het lichaam

Van hemd wisselen is daarom goed voor de gezondheid

→ Iedere week een schoon hemd

Witte hemden, halsdoeken en mutsjes in het Amsterdamse Diaconieweeshuis

Jan Victors, Het kleden der wezen, 1659-1660. Amsterdam Museum.

Drinkwater

Mensen dronken geen water, maar bier?
Een wijdverspreid misverstand!

Water was, net als bier, een volksdrank:
vrijwel iedereen dronk water **en** bier

In weeshuizen een vaste hoeveelheid bier
en melk per kind: dranken met hogere
status.

Nog dorst? Dan naar de pomp

Maaltijd in het Amsterdamse Diaconieweeshuis, biervat links voor
Jan Victors, Het voeden der wezen, 1659-1660. Amsterdam Museum.

Hoe kwam het weeshuis aan water?

Amsterdam, een stad vol water

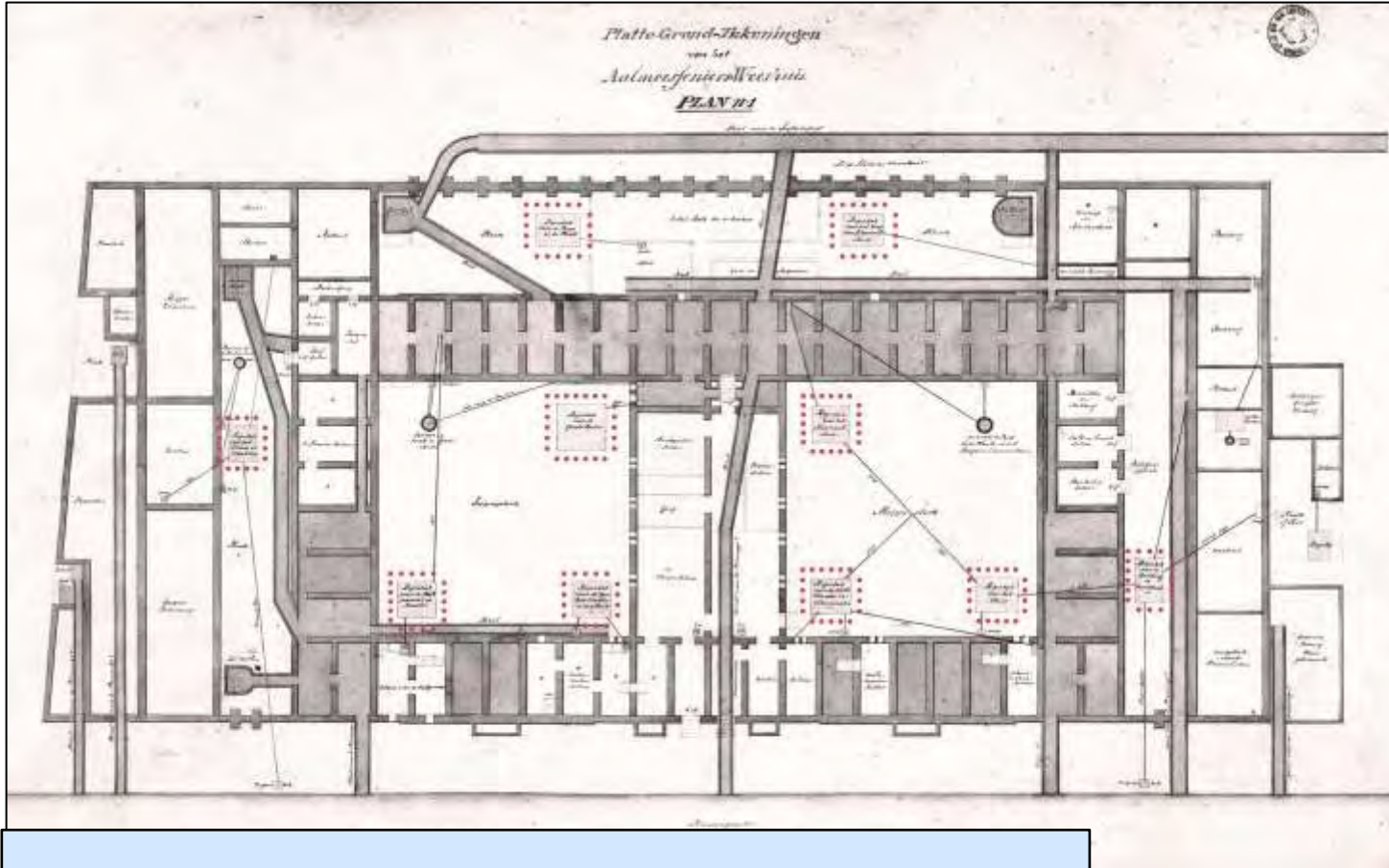
Maar: brak en vervuild

Bevolkingsomvang (1670-1800) c. 200.000

Amsterdam, het noorden is onder.
Kaart uitgegeven door Nicolas De Fer, 1693.
Stadsarchief Amsterdam

Vier soorten water: 1. Regenwater

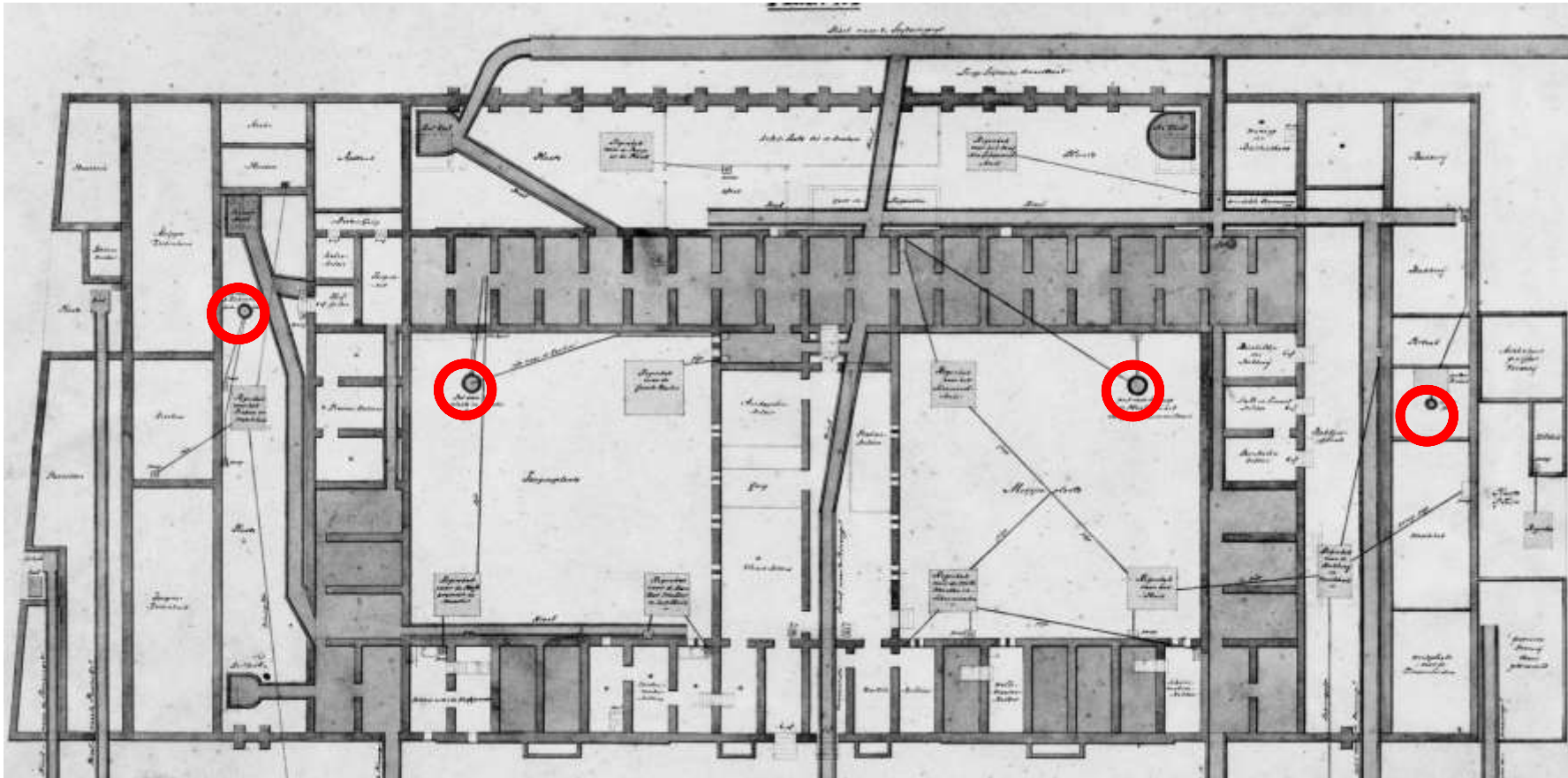

Tien vierkante regenbakken onder de binnenplaatsen.
Plattegrond van het weeshuis, door Jan de Greef, 1825.
Stadsarchief Amsterdam. Bewerking Gijs Sierman.

Vierkante en langwerpige
binnenplaatsen op een luchtfoto uit
1974.
Stadsarchief Amsterdam

2: Grondwater

vier grondwaterputten op de binnenplaatsen

3: grachtenwater

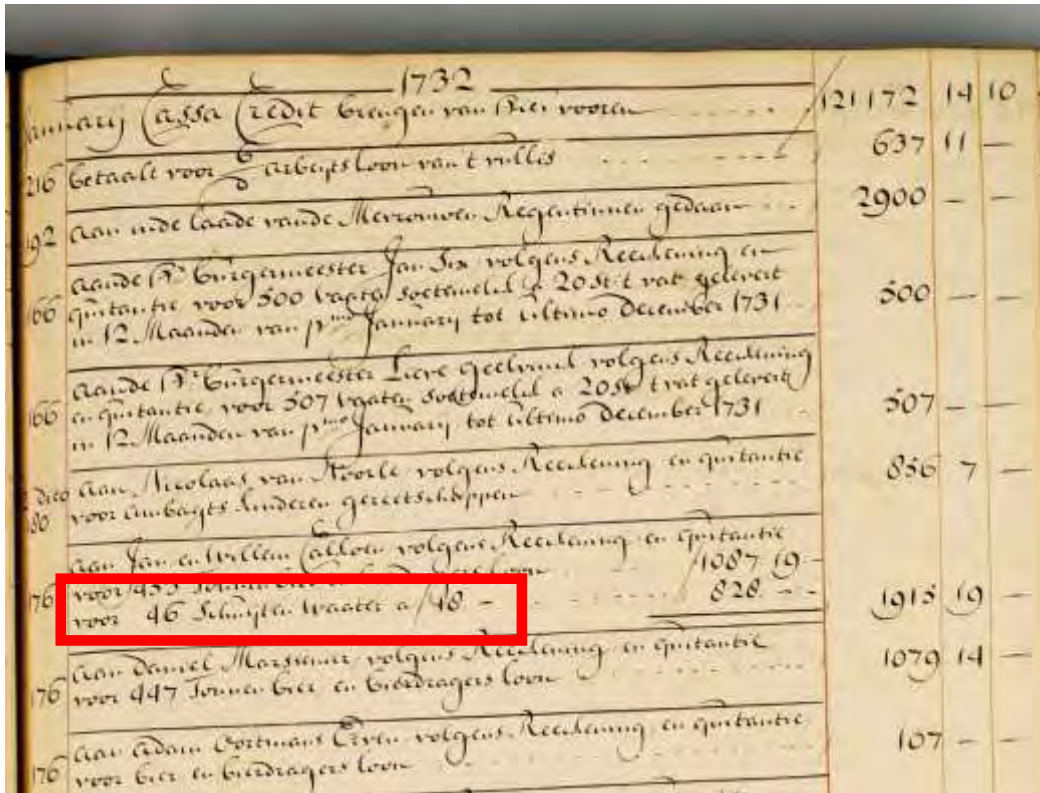

Gezicht op het Aalmoezeniersweeshuis
Ets door H.P. Schouten, 1783. Rijksarchief Amsterdam.

Detail: vrouwen met emmers

4: schuitwater, van elders aangevoerd

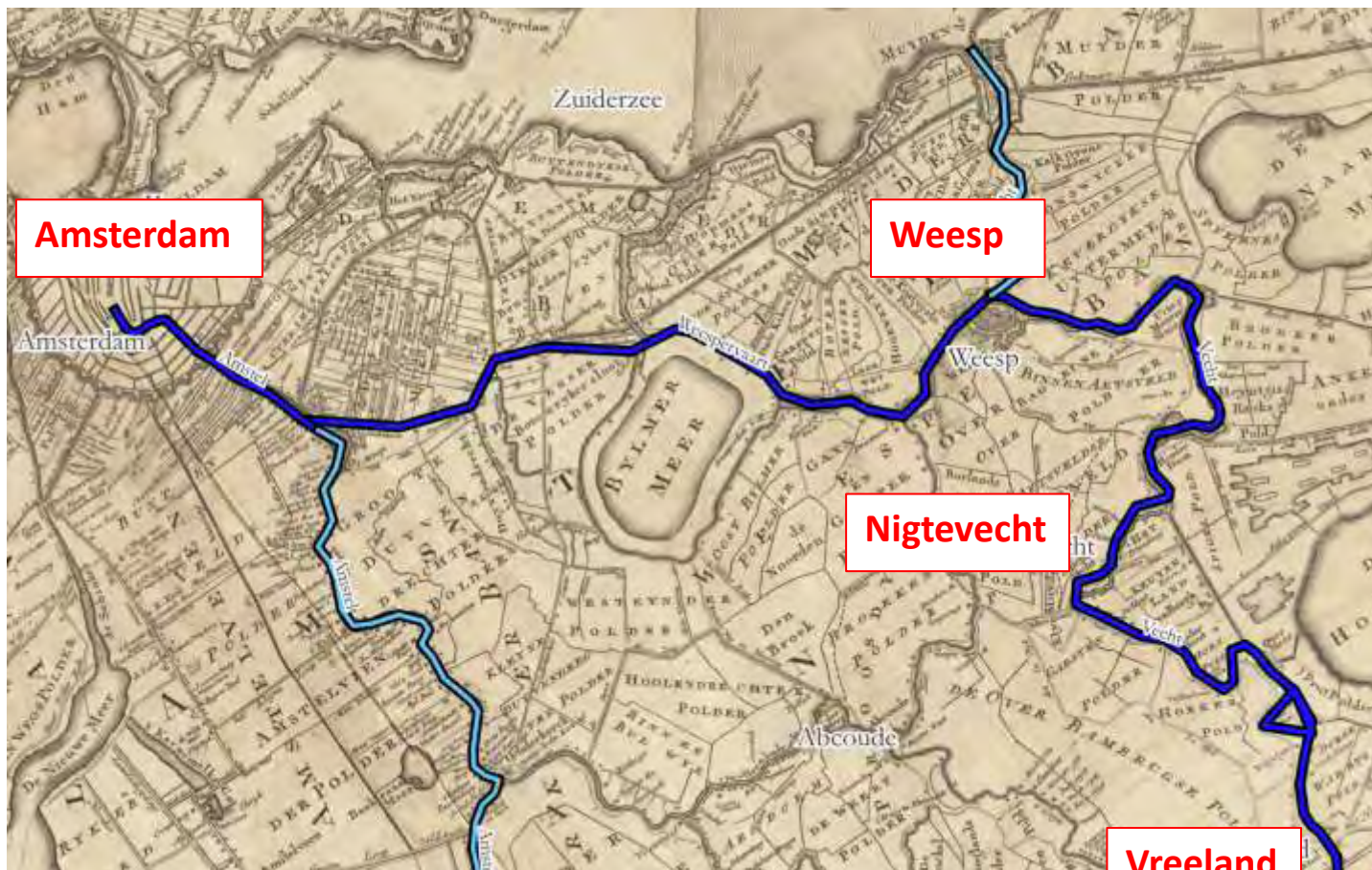

1732: voor 46 schuiten water à 18 gulden

	waterleverancier
1704-1712	Gerrit Calkoen
1713-1726	Weduwe Gerrit Calkoen
1727-1730	Jan Calkoen Gerritszoon
1731-1739	Jan en Willem Calkoen
1740-1743	Jan Calkoen Gerritszoon
1744-1752	Pieter Swart
1752-1779	Pieter Swart & Johannes Scholten
1780	erfgenamen Pieter Swart
1781-1782	Pieter de Boer
1783	Nicolaas Dirk Wilt
1784-1790	Frans Koek

Bron: Jaarrekeningen en grootboeken van het Aalmoezeniersweeshuis. Stadsarchief Amsterdam, archief 343

Schuitwater = oppervlaktewater uit de Utrechtse Vecht

Amsterdam

Weesp

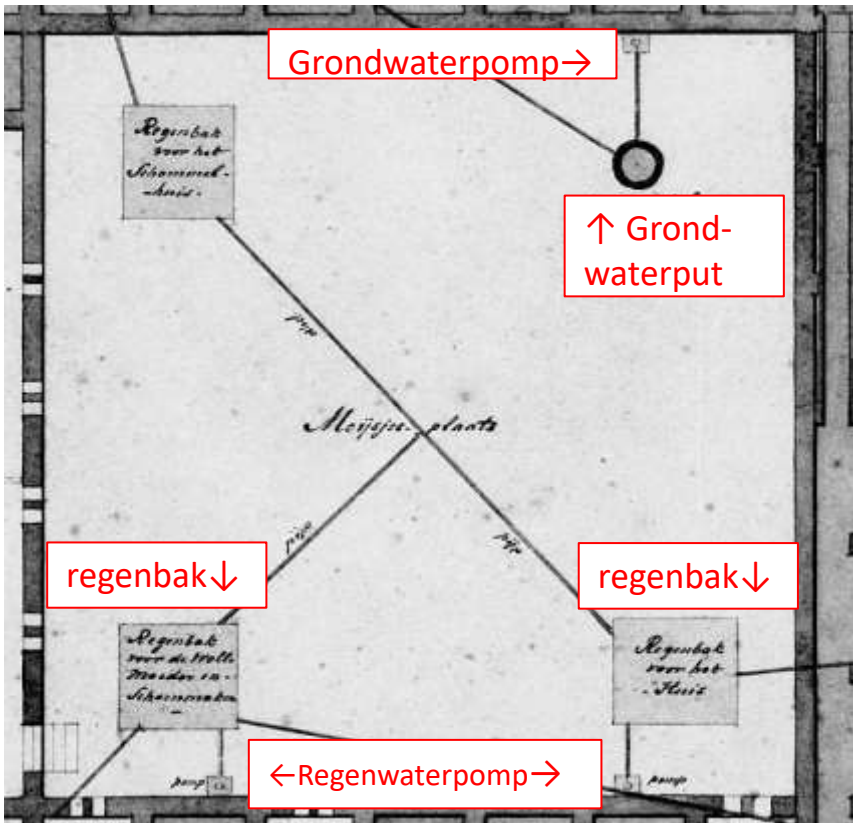
Nigtevecht

Vreeland

Innamepunt afhankelijk van verzilting onder invloed van hitte en droogte: Weesp of Nigtevecht, en in hete zomers nog zuidelijker, tot aan Nieuwersluis

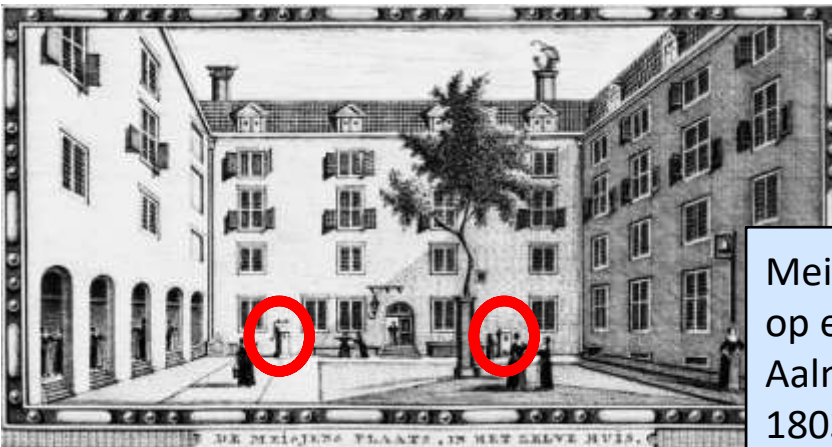
Kaart bewerkt door Bob Pierik

Hoe werden verschillende kwaliteiten water uit elkaar gehouden?

Twee systemen:

- Aalmoezeniersweeshuis (links): aparte pompen
- Burgerweeshuis (rechts): een pomp met twee kranen

Meisjesbinnenplaats, getekend op een naambord van het Aalmoezeniersweeshuis, in of na 1803 (detail).
Stadsarchief Amsterdam

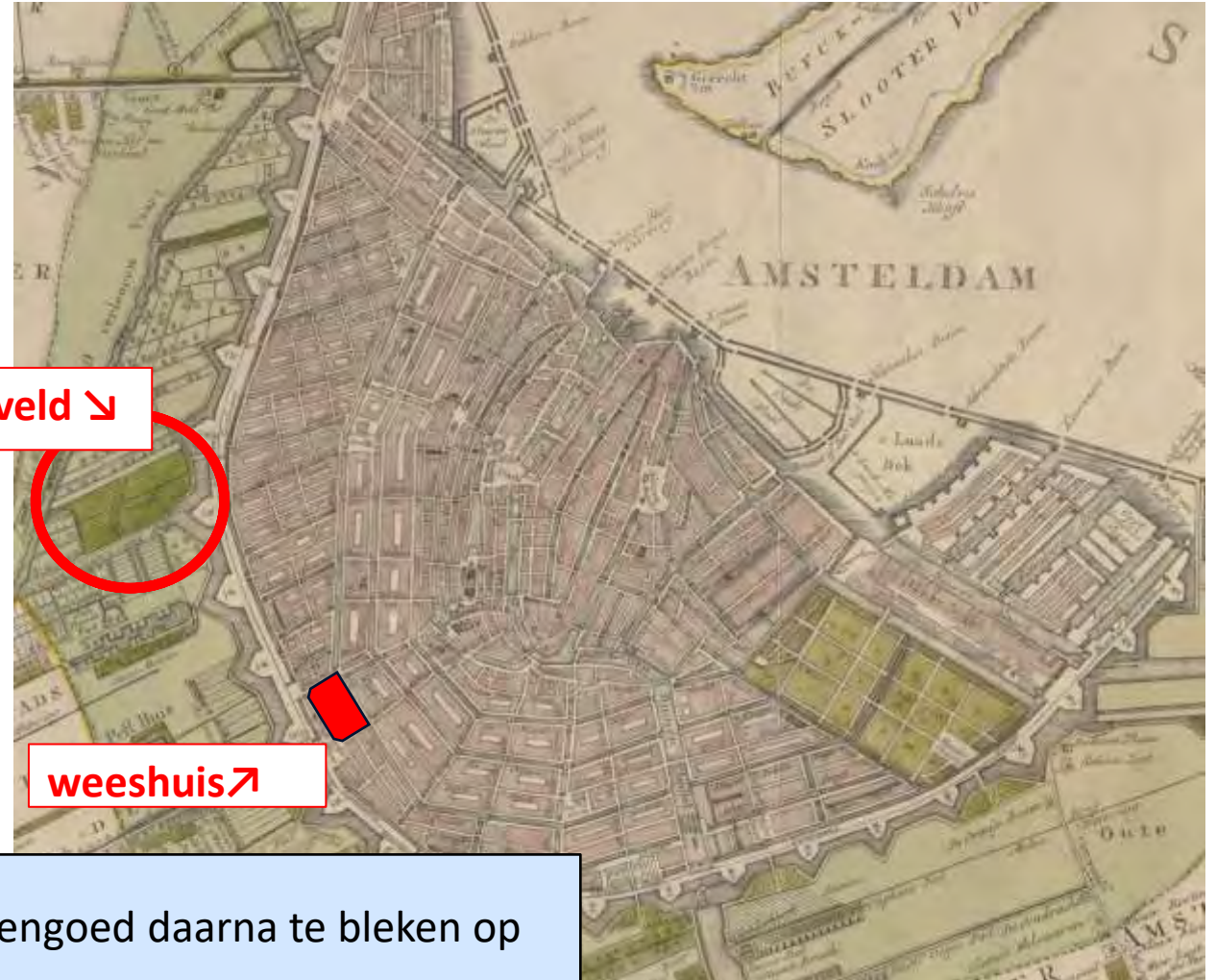
Pomp met 2 kranen op de binnenplaats van het Burgerweeshuis.
Ets door E. Maaskamp, 1780-1783 (detail).
Stadsarchief Amsterdam.

Omgaan met schaarste 1: water besparen

Zoveel mogelijk wasgoed wordt geweekt en daarna gewassen in hetzelfde sop:

het broeij sop daar 't klijne goet in is gebroeijt daar word het weder in gekookt, eerst de hemden en dan de sloopen en dan vorder de lakens, om de minnasij [zuinig gebruik] van zeep en water

(uit het reglement van de 'wasmoeder' van het weeshuis, 17^e eeuw. SAA, archief 343, inv.nr. 55)

Het weeshuis waste intern en legde het linnengoed daarna te bleken op bleekvelden buiten de stadswal.
Amsterdam en omgeving, gravure door Pieter Mol, 1770. Stadsarchief Amsterdam.

Omgaan met schaarste 2: laagst mogelijke kwaliteit water gebruiken

Meisjesbinnenplaats Burgerweeshuis, door Nicolaas van der Waay, circa 1900 (detail). Amsterdam Museum.

Koken met regen- of schuifwater
Wassen met regen- of schuifwater
Vloeren schrobben met grondwater
Blussen met grachtenwater

Brandemmers en ladders.
Tekening door Jan van der
Heijden, 1685-1690.
Rijksmuseum.

Omgaan met schaarste 3: voorraden aanleggen in seizoenen met overvloed

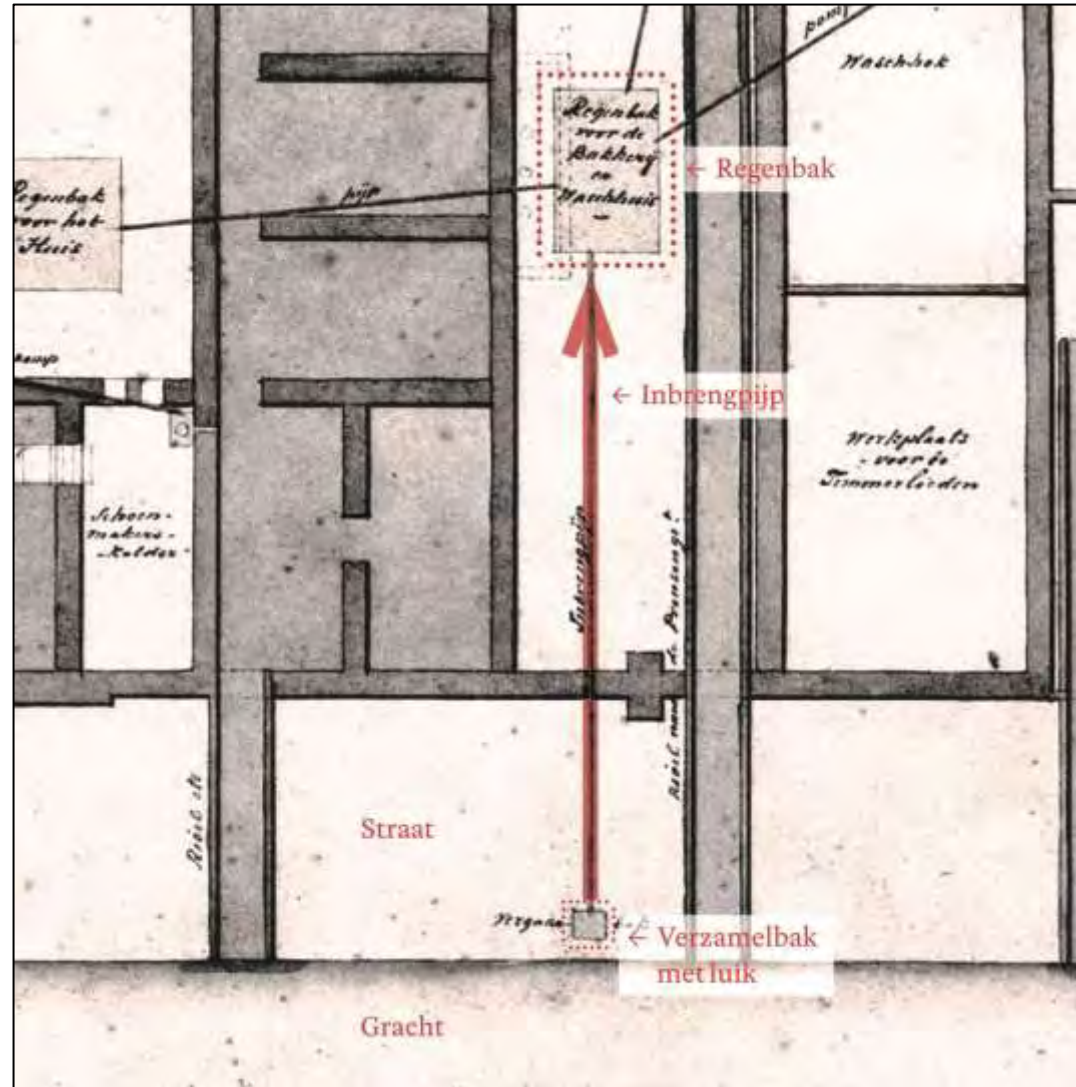
Prent van het weeshuis door Jan Punt, Cornelis Pronk en Jacob de Wit, 1758. Stadsarchief Amsterdam.

Regenbakken worden (aan-)gevuld met schuitwater

Inbrengepijp naar de regenbak voor het washuis en de bakkerij

Detail van de plattegrond van het weeshuis, door Jan de Greef, 1825. Stadsarchief Amsterdam.

Vorraadvorming door het weeshuis was reactie op het extreme weer van de Kleine IJstijd

Extreme winters, b.v. 1740, 1755, 1763

Wateraanvoer uit de Vecht stagneert, gevolg: schaarste aan het einde van de winter

Ondergrondse opslag beschermt tegen bevriezing en in de zomer tegen bederf

Tientallen paarden trekken de ijsbreker voort
Prent T. van der Horst en P. Schenk, c. 1730-1736.
Stadsarchief Amsterdam.

Omgaan met schaarste 4: verplaatsen van water-intensieve activiteiten

In 1760 komt een einde aan het wassen in het weeshuis, door uitbesteding aan een bleker in 's-Graveland (bij Hilversum)

Het zachte water in de 's-Gravelandse Vaart was zeer geschikt om te wassen en bleken

De vaart bij 's-Graveland.
Schilderij door Pieter Gerardus van Os,
1818. Rijksmuseum.

Teloorgang van het weeshuis na 1780, sluiting in 1824

Oorlog, bezetting, verarming van
Amsterdam, vondelingencrisis

1822-1824: weeskinderen
getransporteerd naar Veenhuizen
(Drenthe), een kolonie van de
Maatschappij van Weldadigheid

Stoet kinderen tussen kerk en weeshuis
Schilderij J. Jelgerhuis, 1824. Amsterdam Museum

1825: opvang slachtoffers watersnood 4-5 feb 1825

Vluchtelingen uit Waterland opgevangen in het inmiddels lege Aalmoezeniersweeshuis

Kroonprins op tournee

De Prins van Oranje bezoekt slachtoffers van de watersnood, 10 dagen na de ramp.

Vorstudie voor een schilderij, door M.I. van Bree.
Rijksmuseum.

Van armenweeshuis via Paleis van Justitie naar luxe hotel

133 kamers met luxe badkamers

Een spa

Een zwembad

Het voormalige Almoezeniersweeshuis,
binnenkort een hotel.

Conclusies

Er was een *verfijnde watercultuur* en een *groot waterbewustzijn* bij consumenten. Beide zijn in de 20^e eeuw verdwenen (maar keren nu terug).

Opvattingen over hoe water gebruikt zou moeten worden, hadden een grote invloed.

Watersystemen werden aangepast aan *klimaatverandering*, maar pas na pijnlijke crises.

Entree van het Aalmoezeniersweeshuis
Schilderij door J. Jelgerhuis, 1820. Amsterdam Museum.

Met dank aan

Stadsarchief Amsterdam

Amsterdam Museum

Rijksmuseum

Stadsherstel Amsterdam

Weesjongens

Tekening door H.P. Schouten, 1779 (detail).
Stadsarchief Amsterdam.

Het Huygens Instituut is onderdeel van de KNAW.

KNAW
Humanities
Cluster